

## TRUBARJEV PEPEL

Boris Pahor

*Bila sem nekaj dni v Monakovem in se nešteto krat spomnila na Trubarjev pepel. Kakšne krhke koreninice imamo v mnogih nemških mestih, ki jih v splošnem nimam rada.*

*Kristina Brenkova*

Ko moje vozilo teče mimo rahlo vzvalovanih, lepo urejenih würtensberških polj, si pravim, da je to pot v Tübingen pravzaprav določilo naključje. Zakaj Vogeze bi lahko dosegel takó, da bi se vzpel čez Simplon ali St. Gothard; ker pa sem ondod potoval pred leti, se nisem hotel ponavljati. Obenem je spet res, da me je mikalo, da bi videl Brenner, ki smo se ga jeseni leta 1945 tako neznansko bali. Da, bila je kakor skrita želja, da bi dal podobo prihuljeni senci nekdanjega strahu. Ko pa sem na Michelinovem cestnem zemljevidu potegnill črto od Trsta do Innsbrucka, sem imel za dosego Strassbourga in Vogezev na izbero dve poti; tisto ob Bodenskem jezeru ali pa daljšo pot prek Ulma, Reutlingena in Tübingena.

Tübingen.

Ob tem imenu so na mah izginila vsa obotavljanja.

In bilo je, kakor da je moj obisk taborišča v Vogezih, kamor sem bil namenjen, pridobil novo, nerazumljivo, a v svoji nejasnosti zelo pomembno smotrnost; saj me bo pot vodila skozi mesto, kjer je bila tokraj Rena natisnjena prva slovenska knjiga, v planino onkraj Rena, kjer je požrešna kovinska žival z žarečimi čeljustmi pogoltnila toliko slovenskih ljudi.

Seveda sem se hkrati zavedel, da se mi je Tübingen postavil na pot, da ga nisem zavoljo želje po Trubarjevih krajih sam poiskal, sam usmeril tja svoje razburjenje. Nepričakovano se je znašel na rdeči niti, ki se je na francoski karti kakor krvava žilica vila proti Renu; nepričakovano se je ujel v turistove načrte. In to je bilo porazno toliko bolj, ker so prav v tistem trenutku oživele podobe iz natančnega in privlačnega Ruplovega življenjepisa gospoda Primoža; spomladi sem ga počasi prebiral v dutovskem zatišju in v njem podčrtaval in zaznamoval stavke in odstavke. Hkrati z občutkom razočaranja nad čudno ohromelostjo nekaterih notranjih vzgibov pa se mi je takrat razodelo, da sem gospoda Primoža nekako zmeraj ločeval od nemških mest, od temne srednje Evrope, na katero sem že v dijaških letih mislil z na-

gonskim odporom. Samogibno sem ga jemal iz ozračja, ki je pustilo takó usodna znamenja v našem značaju. Po ti vojski pa, sem si mislil, je še bolj razumljivo, zakaj me niso pritegnili kraji njegovega begunstva; kdor je po naključju izpadel iz neskončnih vrst na upepelitev obsojenih Evropevc, ta prav gotovo ne dela izletniških načrtov v zvezi z deželo naše pogube.

Urach. Biblijski zavod. *Jugoslovanski biblijski zavod*, kakor pravi Rupel; a je pred njim že rekel Kidrič.

Spodobilo bi se, da bi se ustavil in šel pogledat Amandendorf, a sem, žal, nemiren voznik, ki nima rad vmesnih postaj. Poleg tega pa si mislim, da je Trubar opravil svoje poglobitveno delo že prej, preden je postal ravnatelj Ungnadovega zavoda. Saj je res, pod njegovim krovom so izšla pisma svetega Pavla Korinčanom in Galačanom, vendar so potem sledile samó knjige v glagolici in cirilici. Nazadnje pa se je Trubarjevo razmerje do Konzula, Dalmate in Ungnada ohladilo.

A najbrž so to samo razlogi, ki se mi porajajo zato, ker bi mi radi pomagali pri iskanju pravega izgovora za potuho, ki jo dajem svojemu nemiru.

Obenem mi je zelo nerodno ob misli, da sem privozil iz Kemptena v nekaj urah, medtem ko je gospod Primož potreboval odtod do Uracha šest dni, Kemptenčani so mu sicer poleg voza in šestih konj dali tudi jahalnega konja, a ker je imel na vozu ženo, otroke in pohištvo, je naš konjenik napredoval kar nekam počasi. Vsekakor pa je bil manj otožen zavoljo počasnega premikanja kakor zavoljo poti proti severu ravno v času, ko je čakal novih navodil za vrnitev v Ljubljano. Samó trdna zavest o lastnem poslanstvu ga je lahko spodbujala ob glasu konjskih kopit, ki so mu s svojim enakomernim ritmom pomagala pri premišljevanju.

In še si mislim, da je kasneje, ko je zavoljo nadvojvode Karla spet moral postati begunec, porabil osemnajst dni do semkaj, potoval pa je skoraj po isti poti, mimo Brunecka in Innsbrucka, kakor jaz včeraj in danes. Seveda je treba odbiti nekaj dni za postanke v Brunecku in Kemptenu, a ostaneta kljub temu še dva tedna jahanja. Zavoljo teh dveh tednov pa se ne morem rešiti občutka, da je moj položaj gosposki, ko pa samó s konico sandale pritiskam na vzvod in mi kolesa pod nogami nenasitno žrejo kilometre.

Rekel sem o gosposkem položaju. Pa si obenem tudi pravim, da sem spal v Innsbrucku v campingu, da sem spal v vozilu, ki je takó polno vsakršne ropotije prav zato, da si ponoči v njem pripravim ležišče.

Vendar ti izgovori malo zaležejo ob zavesti, kakó silna moč značaja je potrebna, da nekdo roma takó daleč na sever, da bi od ondod lahko pošiljal tiskano besedo svojim *ljubim Slovincem*.

Pri včerajšnjih zapiskih o Brunecu sem pozabil na dva prometna policaja, ki sta se v kabini pred restavracijo pogovarjala po nemško; pozabil sem na mlado prodajalko v drogeriji, ki ni razumela italijanskega izraza, jaz pa ji nisem mogel pomagati z nemškim, takó da je morala po kolegico, da ji je razvozlala rebus. Da, in bil sem med južnimi Tiroinci, v italijanski državi! Prav gotovo, ekonomsko moč imajo, saj ne tajim; a tudi značaj ni od muh. Denar brez podpore značaja je manj kot dim. Denar brez hrbtenice je puh v hudournem burjinem pišu.

Ne, ne, niti malo ne mislim, da bi jemali za zgled nemške ljudi. Bogovi naj nam bodo milostni. A majhen narod, ki se zaveda svojih zemljepisnih danosti, ne bi smel biti takó mlačen ali celó popolnoma hladen ob usodi amputiranih pokrajin. Ne trgovske skrbi niti vera v bratsko sožitje s sosedi ne bi smele opravičevati takšnega neobveznega umika. Takó se človeku zdi, kakor da so naši ljudje v matični državi potisnili misel na zamejske sinove nekam na dno zavesti; takó naredimo z grdim dejanjem, s katerim ne maramo imeti nobene spominske zveze.

Prav, a vzemimo kar v poštev novo upanje v široko zasnovano človeško bratstvo. Že vnaprej mu zapojem hosano! Naj pride kolikor mogoče hitro. A ne vidim, čemu naj bo v takšni popolnejši družbi človeških vrednosti manj, namesto da bi se pomnožile. Slovenska posebnost pa nedvomno je takšna vrednost. Slovenska posebnost torej zasluži, da se ohrani prav zato, ker se je skoraj čudežno rešila skozi stoletja. Ravno zavoljo tega pa je slovenska posebnost jutri lahko celó simbol novega bratstva.

In še nekaj.

Če naj Slovenci kot narodna skupnost s svojo samobitnostjo povezujejo evropske sosede, to lahko storimo samó z živim, delovnim obstojem, ne s spojitvijo in zlitjem, ali kruto povedano, s sprejetjem asimilacijskega procesa.

Univerzitetno mesto Tübingen.

Ogrizkov vodnik *Le guide à la page* navaja trideset tisoč prebivalcev. Strnjeno srednjeveško bivališče z reko po sredi. Kakor Beljak. Kakor Salzburg. Samó da je tukaj reki ime Neckar, vrbe žalujke pa se sklanjajo k vodi nekako bolj ubrano in bolj mehko; morebiti zavoljo sivega stolpiča, kjer je bil Hölderlin toliko let ujet v neplodno samoto.

A čeprav sem vznemirjen ob misli, da sem v mestu, kjer je bila spočeta naša prva knjiga, me vendar vleče naprej, na kraj, kjer bom bliže gospodu Primožu.

Džipi s francoskimi vojaki se hrupno podijo po neširokih ulicah, ko pa ustavim svoje miroljubno vozilo, spet prihajajo skozi vhod hotela francoski mladostniki v uniformah. *Foyer*. Takó piše na vratih. In šele počasi se zavem, da je to eden izmed garnizonov, ki jih imajo zavezniki v Nemški zvezni republiki.

Precéj čudaško pa je takšno formalno patroljiranje ob potuhi, ki so je širokosrčno deležni kurjači večnih peči. Imenitno špansko steno imajo, za katero se v zatišju lepo razvijajo, kakor jim je najbolj všeč.

Ženica, ki jo ustavim, mi ne vé povedati, kako naj se odpeljem v Derendingen. Je pač takó tudi tukaj, da starejši ljudje mislijo kot pešci in po navadi ne znajo pomagati vozniku, ki bi se rad izmotal iz mestnega središča.

Zateči se je treba k mladini.

In kljub temu boš spet in spet v dvomu, da nisi zgrešil smeri. A mož pred gostiščem mi zdaj s kimanjem potrjuje, da sem na pravi poti.

»Koga pa iščete v Derendingenu?« vpraša bolj iz radovednosti, kakor iz želje, da bi mi pomagal pri iskanju.

Ko mu povem, da iščem grob, me na pol v zadregi, na pol preplašeno gleda, kakor da ga je popotnik, ki je stopil iz avtomobila s tujo tablico, zalotil pri podobi, katero je že zdavnaj prekril z vsakdanjim prahom. A njegov obraz je hitro spet odprt in zgovoren, ko mu razložim, da gre za grob velikega moža, ki je živel pred štiristo leti. Majhna cerkvice na gričku, tam je pokopališče, ki ga iščem, pravim.

Nisem gospodar svojih asociacij. Temna senca na obrazu neznanca pred gostiščem me je kdove po kakšnem zverženem labirintu pripeljala pred obraz moža, ki je z metrskimi kleščami grabil za vratove naših mumij. Pa menda niti ni bil slab človek, ampak samo nekak čudaški težak. In moram priznati, da tudi podoba peči ni bila izmed vseh najbolj grozljiva. Prav gotovo, bila je kakor žrelo čokate ribe, čokatega slepega zmaja, pred katerega so postavili polico s kolesci, da bi pladenj z zalogajem lahko hitro zdrknil v globok goltanec. A ni bila ta podoba tista najbolj grozljiva; zakaj naše umiranje je bilo daleč od jeklene pošasti, in razen maloštevilnih, ki smo prihajali tja z nosilnico in spuščali breme na kup, da je pergamentasta koža šuštel ob pergamentasti koži, razen nas, pravim, je malokdo imel priložnost, da bi jo videl. Ne, zavest usodnega odtekanja življenja je bila v nas, v naših celičnih jedrih, v našem mozgu; dih konca je kajpada prihajal tudi od tistega mogočnega žrela, prav gotovo, a predvsem se je vzdigoval iz hladnega dna,

kjer se je bila naša misel spojila z zavestjo dokončne ujetosti. Ko pa se je nazadnje telo znašlo pred glavo kovinastega kita, je bilo také dehidrirano, da je bilo podobno suhemu dračju; tedaj je bil rajnik že docela spojen s svojimi strahovi. In če so bile sredi lesenih piščali široko razprte oči, te niso bile srepe zavoljo zubljev v pripravljeni pasti, ampak zato, ker so se bile že zdavnaj nekoč zazrle v praznino brezmejnega ničā in, také zazrte, okamenele.

Nazadnje sem tukaj.

Cerkvica je lepo bela in čista, zvonik raven in nič ošaben. Ura ima modro številčnico. A že so tukaj stopničke, ki se vzpenjajo. Železna, priprta vrata. Vse kakor pravkar uravnano, vse uokvirjeno v popoldansko tišino. Pokopališče, ki s treh strani oklepa cerkev, pa je podobno terasastem parku, o katerem je čutiti, da se nekje neha, a ima zadosti stranskih nesimetričnih odcepov, da se zdi, kakor da je bilo treba s silo ustaviti sadovnjake, da niso prestopili meje štirikotnih zelenic in cvetličnih ograd.

Nikdar nisem še bil na protestantskem pokopališču, zato me prevzame resnost, ki jo blaži zelenje, a se je vidno in odločno odpovedala vsemu odvečnemu. Skoraj nič ni rezke beline kamnja. Skoraj nič ni izrazito pokončnega, nič okrašenega. Zunanji videz je odstopil mesto skromnosti, ki pa se je spet še sama poglobila nekam vase, také da je njena pričujočnost zelo odmaknjena in slepa.

In najbrž sta to mojo mirno zadrego opazili ženski, ki sta pravkar nehali pleti in imata šop plevela v rokah.

»Primoža Trubarja iščete, kajne?«

Takó me je nagovorila tista, ki je bolj zgovorna in se naklonjeno smehlja, ko se napoti h grobnicam, ki so uvrščene vzdolž desnega zidu derendingenske cerkve.

In prvi trenutek se zdi, kakor da jo zanesljivo vodi spomin; a kmalu se zavé, da zastonj prebira imena z nagrobnih kamnov. Nekaj hití praviti o vojski, o zbledelem spominu, o notranjosti župnijske cerkve. Jaz pa medtem nehoté opazujem šop plevela v njeni desnici; ko maha z roko in s tistim onemoglim šopkom, me obhaja nerazločen občutek sirotstva in odtujenosti.

Naj stopim k vikarju, pravi žena s plevelom. Tamle, tretja hiša na desno. Vikar je doma, ker ureja stanovanje za župnika, ki bo kmalu prišel in bo stalen derendingenski župnik.

Saj, tretja hiša na desno.

A rajši ne bi hodil k nobenemu vikarju. Ne maram uradnih oseb.

✓ Alergičen sem do vseh oseb. Rad bi se samó poklonil pepelu gospoda Primoža in odšel: a do zdaj ne vem še, kje leži.

Ulice so osamljene in tihe. Tik za hišami sadovnjak. Vrtovi. Nekako kakor v tihem delu Kobarida, tokraj Gregorčičevega spomenika. Nekako kakor v Bovcu; brez hribov seveda.

Zvoncu se hitro odzovejo koraki, ki tečejo navzdol po stopnicah; in kar žal mi je, da sem sprožil takó vneto apostolsko vnemo.

Vikar pa je mlad. Visok. V sivih hlačah iz blaga, ki se ne mečka, v beli srajci, ki ima zavihane rokave. Bolj je podoben skrbnemu, mlademu in premožnemu hotelirju kakor cerkvenemu možu, ki priteče iz skrbi za dušno potrebo bolnega farana. In takó sem v široki veži farovža, kjer diši po novem lesu, limu in firnežu, spet v zadregi.

Pričakoval sem maziljenega gospoda, ki bo uglajeno, nekoliko pa prikrito oblastno skušal ugoditi neznanцу, ki je stopil v njegovo sveto prebivališče, medtem ko je ta mladenič samó vljudno odsoten. Takó da je moja nemščina še bolj razsekana, kakor je že sicer, on pa je zavoljo tega nekako bolj trezen, skoraj za trohico vzvišen. Pravi, da je reformatorjeva plošča v cerkvi, da pa žena, ki ima cerkvene ključe več vé o tem kakor on, ki je samo prehodno v Derendingenu.

Takó zdaj iščem ključe.

Pri tem podoživljam, kako se mladi, elegantni človek v svoji uglajeni resnosti sam pri sebi čudi vznemirjenosti turista, ki se v eni sapi izpové.

Prava sredozemska vznesenost, si najbrž misli; in kakšna, kakó neurejena vnema za človeka, ki je živel pred štirimi stoletji!

In sam zase godrnjam in se zmerjam; sprašujem se, kdaj bomo nehali nositi srce pred sabo na stegnjenih dlaneh kakor na pladnju. Sprašujem se, kdaj bomo odrasli.

Obenem pa trmasto zagovarjam živi zagon, se mu ves predajam, pa čeprav me bo kdo obsodil, da sem apostol otročjega vitalizma.

A naj me obsodi!

Kar.

Zdaj sem ob vitalizmu gospoda Primoža takó močan, da se slovesno poživžgam na vse plesnive vesti, na vse upokojene možgane.

Seveda, tudi nataktnjen sem; to moje prvo srečanje s protestantskim svetom se je klavrno zavozlalo. A ni bilo nujno, da pride do kratkega stika. Nekoč sem vendar čisto od blizu poznal teologe; a tudi tisti, ki so bili svetovljansko ubrani, niso biti takó gosposko prožni in takó hladno odmaknjeni kakor ta prehodni vikar.

Pa kdove, nazadnje lahko izvira moja nataktnjenost predvsem iz revnega vtisa, ki so ga naredili na finega gospoda moji naježeni nemški



stavki. A kaj si morem, že v gimnaziji v Kopru sem imel nezadostno v nemščini. Že takrat sem se temu jeziku zavestno upiral, kakor da me je pri tem vodila temna slutnja, da bo ta jezik v prihodnosti še dosti bolj usoden, kakor je bil v pretekli slovenski zgodovini.

Hodim po Kobaridu in iščem ključe.

Ne, Kobarid je tudi v popoldanskih urah (pol šestih je nekako) bolj živ. Tukaj pa je resnost nalepljena na pročelja čistih domačij. Urejenost in resnost. Saj. A tudi v Bovcu se ti na primer zdi, da so zavoljo tvojega obiska prejšnjo noč prebarvali hiše in potegnili z ravnilom črte okoli oken; vendar je na bovških hišah tudi nekaj, kar govori o razgibanosti, nekaj prebujenega, optimističnega, ki bi ostalo, tudi če bi izginili rdeči cvetovi z oken in pragov. Tukaj pa je cvetje ogradilo resnost, se položilo ob njeno vznožje, da bi se ji na tihem poklonilo.

Hiša nasproti šole, so rekli.

To je torej ta. In ženska, gospodična, ki je prekoračila petdeseto, je suha in gibčna in nenavadno zgovorna, da mi sproti popravlja uglajeno odsotnost derendingenskih hiš.

Ko sliši, da sem prišel po ključe, hitro vé:

»Primož Trubar, kajne?«

Prav kakor tista s plevelom. In moj obraz se vidno jasni, zakaj počasi se mi bo začelo zdeti, da sem zares v Kobaridu ali Bovcu. Ona pa rožlja s ključi in mi dovoli, da jih pustim kar v vratih, za mano bo prišla, ker bi tudi sicer šla v cerkev pred nočjo.

Seveda, počakal jo bom, ne bom puščal ključev v vratih, a za zdaj naj še ne hodi za mano, nekaj trenutkov bi se rad pogovoril z gospodom Primožem brez prič.

Da, spet sem dobre volje.

Ključa, ki mi pozvanjata v desnici, sta zelo oddaljena vnuka ključev nekdanje cerkve, prav gotovo, ampak če bi mogel nekdanji župnik, gospod Primož, videti, kakó jih samozavestno stiska potomec tistih *Kraševcev*, za katere se je tudi mučil s svojimi prevodi, bi se verjetno rodil smehljaj na njegovem obrazu, ki najbrž ni bil zelo vajej smeha.

»Ste jih našli?« sprašuje nekdo, ki gre mimo.

Hvala, hvala, našel sem jih, pravim, a krenem rajši počez, za hišami, také da hodim mimo vrtov. In si zabičam, da si moram vtisniti v spomin vse, kar me obkroža. Pa ni nič takšnega. Ograje kakor povsod. Sadovnjaki kakor kjerkoli, recimo ob hišah vzdolž Vrbskega jezera, tam, kjer se neha direndaj turistov. Vrtovi in tišina. Kakor v Postojni ali Ilirski Bistrici. Da, in poznam tudi drevo, ki mu kol podpira vejo, da bi

se jeseni ne zlomilo. To je jablana v sadovnjaku strica Franca v Mrzliku; na nji so rasla štulčka, ki so imela obliko srca, mi otroci pa smo zasajali zobe v blede rumena srca, da se nam je cedilo po bradi. Zdaj je stric star in jablano oblega golazen, da so srca polna lišajev in zgrbljeno hrapava.

A namesto maminega strica Franca se mi zdi, da stopajo ob meni drugačni, težji koraki; zdi se mi, da se bo prikazal tih in zbran, skoraj zamišljen zavoljo nepričakovanega obiska, obenem pa tudi vdano potolažen, ker so vrtovi za trenutek priklicali oddaljene ograje v domači vasi. In zazdi se mi celó, da bo očetovsko samozavesten, ker je izza teh sadovnjakov usmerjal življenje tam daleč doli v domovini pod Triglavom; hkrati pa pričakujem, da bo na njegovem nemem obrazu očitek, ker sta hrup in obsedeni promet dvajsetega stoletja pustila docela ob strani njegovo delovno zatišje.

Jaz pa, sin svoje dobe, ne bi vedel, kakó naj mu odgovorim; in ko se prikaže vitki zvonik s sinjim očesom, se oddahnem in si rečem, da je pravzaprav pravi kraj za pogovor z gospodom Primožem prostor, kjer počiva, ne tišina nemških vrtov.

Ključ ni nič zarovštal, ker odzvočni prostor ni velik. Prazen pa je. In gol oltar sredi prezbiterija. Gole so stene. In čeprav se človek zaveda, da protestantski duh zavrača kipe in podobe kot malikovalsko šaro, je to uboštvo vendar porazno. Sredozemska navada pisanih antropomorfičnih upodabljanj božanstva je takó spojena s človekom, da ga bela praznina zmede in užalostí. Tako je, kakor da bi domišljija odpovedala prav tam, kjer bi morala razkošno kraljevati.

Res je, nekaj podobnega občutiš, ko stopiš v mošejo, vendar ti tamkaj pride na pomoč eksotika. Minareti, obokana dvorišča, tapete, arabeske. Poleg tega pa nam je muslimanski svet s svojimi oblačili, s svojimi bazarji, s svojo skrivnostnostjo vse drugačna priprava za obisk njegovega svetišča, pa naj bo to velika mošeja na Citadeli v Kairu ali pa navadna mošeja v Tripolisu ali Sarajevu.

Da, tesno mi je pri srcu zavoljo puščobe, ki obkroža gospoda Primoža, in to toliko bolj, ker ni nikjer nobenega sledu njegove pričujočnosti.

V prezbiteriju je na levo pritrjena plošča, a ta govori o žlahtniku, ki je umrl za to in to boleznijo tega in tega leta; česar mi ni seveda prav nič mar. V zakristiji, da, tam je tabla s seznamom vseh dosedanjih derendingenskih župnikov in na nji je naš pisatelj peti ali šesti. A to ni spominska plošča. In takó sem spet pred golim oltarjem, spet sredi cerkve in njene puste tišine. Na desni strani visi res na zidu tabla, ki



se mi zdi znana, takó lepo rezana in poslikana, a zavoljo razburjenega iskanja ne morem zaslediti na nji priimka našega moža, našega voditelja.

Napadel me je občutek obupne siromašnosti in začel sem iskati po vseh kotih, se vzel po stopnicah na kor, se spet spustil dol, odprl stranska vrata, da bi odkril temni prostor, skrito shrambo svetih predmetov; stopil sem spet v zakristijo in odprl omaro, v kateri bi morali biti ti paramenti, a je prazna.

Bilo je, kakor da sem ujet v prostoru, ki vem, da je odprt, ker imam ključe njegovih vrat, ki pa vendar gospoduje nad mano s svojo praznino, iz katere je odsrkana slednja slutnja človeškega. A bolj kakor nase, sem mislil na gospoda Primoža, zakaj bilo je, kakor da se je močna postava slovenskega bojevnika sesula v nič, se razblinila v izvotljeni tišini. In pri tem ni bilo takó pomembno, da je bil veliki mož opeharjen pred mano, majhnim sorojakom iz dvajsetega stoletja, ampak da je izpuhtel v brezdušnem ozračju in ni ostala nikjer niti sled enega samega njegovega klenega, kakor v kamen vklesanega stavka.

Obšel me je strah, ki je bil podoben tesnobi v tržaškem otroškem srcu za časa terorja, ki se je začel leta 1920. Bilo je kakor zavest o koncu slovenstva, o sedmini Slovenije, kakor bi rekel Gregorčič. In ta zavest je bila nepričakovana kakor blisk, obenem pa kakor razglasitev zdavnaj pričakovanega razodetja, ki bi se vzdignila iz najglobljih korenin podzavesti in se na mah razbohotila v brezzvočnem ozračju.

Odpravil sem se proti izhodu, a skoraj obenem sem se spet vrnil.

Zavedel sem se, da me je pri belem dnevu napadla môra, ki jo zadnja leta spet prebujajo v naših dušah dogodki in ljudje. In odpodil sem smrtno meglo in si, kakor zmeraj, tudi tisti trenutek spet rekel, da nas kljub vsemu ne bo konec, dokler bo vsaj eden izmed nas trdno veroval v prihodnost. Takó kakor gospod Primož, ki ni o prihodnosti nikoli podvomil.

In odkril sem, da šepetam za njim: *Muji lubi Slovenci, muji lubi Slovenci.*

Da, črn oblak je šel mimo, ko sem se spet ustavil pred izrezljano tablo in začel počasi razbirati latinske stihe, ki so pripovedovali, kakó je bil Primus, slovenski človek, izgnan iz Ljubljane.

Zadostovala sta dva stiha, da sem bil spet v domačem ozračju. Zakaj kaj nam je lahko bolj domače kakor ugotovitev, da je napreden človek v Ljubljani zmeraj slabo sprejet, naj so voditelji takšni ali drugačni. Razlogov je zmeraj na pretek in zmeraj so tudi zelo tehtni. Saj to je

sploh vrlina majčkenih ljudi, da imajo zmeraj vse polno razlogov, pri-  
držkov in zadržkov. Svojo majhnost razmnožujejo v brezštevilnih  
mrvicah. To, kar doživljajo drugi v veličini skupnih dejanj, doživljajo  
pigmejske duše v drobljenju svojih in bližnjikovih majhnih misli, v  
prežvekovanju svojih in bližnjikovih majhnih besed, v seciranju svojih  
in bližnjikovih majhnih odpadkov.

Rekel sem, da mi je tista tabla postala nekoliko domača, vendar pa  
se je še zmeraj nadaljeval občutek opeharjenosti. Zakaj res je, gospod  
Primož ni mogel pričakovati, da bi postavili v protestantsko svetišče  
njegovo močno oprsje; sam bi se temu uprl kakor vsem drugim navadam  
*papežnikov*. Ampak marmornato ploščo, na kateri bi njegovi ljudje z  
velikimi črkami napisali ime svojega očeta dva stavka zahvale v jeziku,  
ki jim ga je on rešil? Kaj ni zaslužil niti tega od *lubih Slovencev*?

Takó sem stal pred tisto leseno tablo, ki je visela pred mano, z  
gospodom Primožem pa nisem mogel govoriti, ker sem se zavedal, da tam  
ni bil pokopan, s tablami pa se človek ne pogovarja. In takó sem za-  
stonj iskal povezavo s preteklostjo, zakaj nad prepadno praznoto ni  
plaval duh našega staroste. Kaj je bila do tega trenutka zame njegova  
pričujočnost zmeraj nekaj otipljivega, vidnega, izgovorljivega, ne pa  
pojem, ki visi nad zračnostjo votlega ničā.

In takrat se mi je približala še resničnost zemlje, ki je oklepala  
posvečeni kraj; takó da so se razgrnile po tihem mraku široke in lene  
sence pogube.

Kako sem sploh mislil, da se bom povezal s koreniki preteklosti  
na teh nesrečnih tleh?

In kaj si prišel delat sèm ti, kleni slovenski človek brez kompleksov,  
sem vprašal njega, ki ga ni bilo nikjer.

Vendar sem zdaj, kakor nekoč v krematorijskem svetu, da bi pre-  
mostil pogin, podil iz sebe misli, kakor da podim iz lobanje zmeraj nove  
roje maščevalnih os.

Pred pogubo to pomaga. Človeško bitje postane avtomat, ki ima  
nekje v sebi Toricellijevo praznino, njegov razum pa je v tem zatišju  
baterija, o kateri ne vé, če jo bo še kdaj spet napolnil.

Tukaj, v njegovi cerkvi, pa sem zakleto tišino skušal rešiti s šepetom.  
Ali pa se mi je zavoljo brnenja v notranjem ušesu samo zdelo,  
da šepočem. Kaj hočeš, sem mu pravil, ko te ni bilo več, so se morali  
tvoji bratje sami bojevati proti premočnemu sovražniku, niso imeli časa,  
da bi ti prinesli kos domačega kamna na grob. Potem so sploh *papežniki*  
imeli vso oblast; od njih pa nisi mogel pričakovati plošč, ko pa si jih  
takó trdo prijemal. In še potem ni bilo na Slovenskem vse skupaj nič  
vredno. Nismo imeli voditeljev, ki bi naredili iz nas celoto; opletali

smo se v svojem pritlikavstvu kakor muhe v močniku, kakó hočeš, da bi se kdo spomnil in postavil spomenik tebi, ki nam nadomeščaš kralja, ki si ga nismo zavoljo svoje sebičnosti nikdar znali izbrati. Da, res je, prišel je dan, ko so se južni bratje združili in si postavili skupen dom; a vendar je pri nas vse skupaj ostalo razmrvljeno. Ko so bili na oblasti svobodomisleci, so čakali samó na to, kako bodo premagali *papežnike*, ko pa so le-ti prišli na površje, so spet, kakor v tvojih časih, bolj mislili na zvestobo Rimu kakor na korist svojega naroda. Ti? Samó krivoverec si bil, samo revež, ki si si zaslužil pekel na tem in na onem svetu. No, zdaj smo toliko na boljšem, da nimajo v rokah usode našega rodu ne lutrovci ne papežniki. Nič ne gradijo zvonikov, ampak stolpnice, ker je pač danes po vsem svetu navada, da ljudje tiščijo vsi skupaj in si gradijo stanovanja zmeraj više, zmeraj bliže oblakom. A to je napredek, dragi Primož, zato je to manjše zlo; križ pa je, da, čeprav se ne prepiramo več zavoljo svetega pisma, imamo vseeno še dogme. In kjer so dogme, tam so herezije; takó še zmeraj nismo rešeni anatem, še zmeraj si postavljamo čeri, da ob njih lahko načnemo svojo enovitost, da si ob njih lahko jutri dokončno razbijemo bratski čoln. Prav nič nismo postali duhovno močni, kakor si ti želel; malikujemo jeklo in cement in teorije nam rojijo po glavi kakor sive čebele brez medu. Tako imamo, dragi gospod Primož, zdaj tudi takšno teorijo, ki spravlja v nevarnost jezik, za katerega si jemal iz svojega žepa, da si ga spravil v knjigo. To se pravi, da, če se ne spametujemo, tudi tokrat ne dobiš plošče. Zakaj vendar postavljati spominsko ploščo utemeljitelju jezika, ki mu je usojeno, da postane v knjižnicah in arhivih starožitna redkost?

Ne, ne. Šel sem s poti. Ni res. Ni res.

Saj je zvestoba svoji biti edina legitimacija, ki nam daje vstop v evropsko srenjo, odkar si nas ti, gospod Primož, vzdignil iz teme. Zato ne sme biti ne govora ne misli, da bi si to edino veljavno listino kakor koli zaigrali.

Kaj deš ti? Zakaj mi ne pomagaš?

Saj, sam s sabo sem se pogovarjal, razočaran, da sem ob obnavljanje spominov, na katero sem se bil podzavestno pripravil. Zakaj dopotoval sem iz Trsta in upal sem, da mi bo razkril kakšen vtis iz tistih daljnih dni, ko je bilo mesto ob morju takó nedopovedno majhno. Kar težko si predstavljam, kakó je moralo biti v mestecu s tremi tisoči prebivalcev v tesnem obzidju, ki se vzpenja po griču, z vrati, ki skozi črto vodoravnega zidovja vodijo na obrežje in kratke pomole. Zunaj obzidja pa soline in lepo uvrščene njivice naših pradedov. Gotovo, tudi to; a bolj me je mikalo, da bi slišal od tebe, kakó je moralo biti imenitno

živeti ob takó nenavadnem možu, kakršen je bil Bonomo. Saj razumem, njemu kot humanistu se je zdelo čisto naravno, da vam je prevajal Erazma in Vergila tudi v slovenščino; uporabljal je jezik, ki sta ga govorila dobršen del tržaških meščanov in vse zaledje. Zanj to sploh ni bilo nobeno vprašanje, saj je imel podpise slovenskih meščanov že na listini, s katero so tristo let poprej izrekli vdanost dožu Dandolu. Slovence je videl kakor druge meščane med izgnanci, med obešenci zavoljo vstaje, prav takrat pa so obenem bile najlepše stavbe v mestu last Miha Babiča in Simona in Martina Babiča.

Tudi tebi, gospod Primož, se je zdelo popolnoma naravno, da pridigaš po slovensko, ko si spet prišel k nam; na Goriškem si imel nekoč kasneje govore v slovenščini, italijanščini in nemščini, pa tudi obhajal si kar v vseh treh jezikih. Nič izrednega, boš rekel. Saj, a vendar zdaj, sredi dvajsetega stoletja, ko ima Trst stokrat toliko prebivalcev kakor v tvojih časih, nismo še takó dozoreli, da bi lahko napisali tvoje ime na eno izmed tržaških ulic.

Ne, ne, nimam namena tožiti o tem. Sploh je sleherno cmerjenje bedašto in jalovo početje. Svojo usodo imamo sami v rokah, kakor si to dobro vedel že ti, ko si spet in spet vztrajal pri zahtevi, da je treba učiti v šoli domači jezik, ko si tukaj v Derendingenu izposloval od vojvode Krištofa, da so vsa štiri mesta v Tiffernovi ustanovi zasedli slovenski dijaki. Ne, nisem mislil tožiti o tem, ampak ravno narobe, želel sem čutiti ob tebi tisto prenovitveno ozračje, ki te je objelo, ko si s celine prišel v razgibano tržaško pristanišče z odprtim morjem pred sabo; hotel sem slišati od tebe, kakó si razširil pogled na svet prav na tem obrežju, kjer je dražil tvoje nosnice vonj po soli.

Saj priznam, precéj pokrajinskega rodoljublja je bilo in je v teh mojih željah; a kaj si morem, rad bi slišal od tebe stavek o Trstu, samó kratek stavek, kakor je na primer tisti, ki ga je tvoj naslednik Cankar pisal Štefki, ko je odločal, da se bosta preselila k morju, v odprt, prezračen svet.

Prišla je k meni pod visečo tablo in je bila vsa živahna.

»Torej ste jo našli!« Ko pa takó radostno vzklikne, se mi iz njenega veselja počasi razodeva, da sem bil vendar tudi krivičen, ko sem se takó docela vdal razočaranju. Zakaj ona govori o tabli kakor o nečem zelo pomembnem; in takó pomislim, da jo tudi Rupel imenuje ‚dragocen spomenik‘, in da je to morebiti cel zares. Saj so mu jo postavili domači leto dni po smrti in je zato dragocena zavoljo starosti, zavoljo te vsekakor dosti bolj, kakor zavoljo rezbarij in latinskih stihov Martina Crusiusa.

Kaj sem krivičen? Morebiti res; a manjka mi pošten, resničen spomenik, kakršnega postavi občestvo nad pepelom svojega velikega sinu.

Ona pa pripoveduje o tabli. Kakó je med drugo svetovno vojsko letalski napad cerkvi porušil prezbiterij. Kakó je bomba uničila kor. Célo svetišče je bilo spremenjeno v razvalino, da so bili Derendingenci dve leti brez službe božje. Seveda je zdaj cerkev obnovljena, a poprej je bila lepša. Okna so poprej imela barvana stekla, ne navadna kakor so zdaj. Da, in sredi kupa razvalin je ostal cel in štrlel v nebo samó kos stene s Trubarjevo spominsko tablo! Kaj ni to sreča? Nedotaknjena sredi razvalin?

Saj, je res sreča. Drugačni verniki bi temu rekli čudež. A vendar je spet res, da se mora gospod Primož zahvaliti angleški bombi, da mu je prizanesla in ni zbrisala še poslednjega znamenja, ki govori o njem.

Ona pa je spet gibčna pred golim oltarjem; njen ozki in rahlo potemneli obraz je zdaj osvetljen, ker govori o vikarju, ki je samó začasno pri njih in zato o našem reformatorju prav malo vé. Prejšnji župnik pa je veliko študiral in raziskoval o njem; zdaj so ga premestili, mladi pa bo odšel, ko bo prišel novi.

A o tem že vse vem, zato porabim priložnost, da je ne poslušam: zakaj mislim si, da je kljub vsemu dobro, da sem našel njo, ki govori o gospodu Primožu odločno in hkrati prisrčno, kakor da jo je nekoč, ko je bila še deklica v ti cerkvi, učil krščanskega nauka, in se še spominja, kakó si je takrat, že v letih, zidal hišo in sam vozil z osličem kamenje in pesek.

Ona pa se zdaj pomika proti sredini prezbiterija in kaže z roko, kje so se zbrali pevci slovenskega zbora, ki so obiskali Derendingen, in kako so zapeli Trubarju v spomin.

»Tako nepopisno lepo so peli,« pravi.

In pri tem njenem zavzetem pripovedovanju čutim, da se v meni počasi nabira ganjenost, prvič, odkar sem tukaj, in da se imam za to zahvaliti čudoviti lepoti slovenske pesmi, ki mi jo posreduje nemška žena. Da, čutim, da se zavoljo preprostih, navadnih, številnih slovenskih ljudi povežem z rodno zemljo, da se z njo povezuje tudi gospod Primož, ki je nekoč sam svetoval, naj ne pojejo, ko pojejo, kar tjavdan, ampak s srcem.

»Priložite h tim besedam cilu srce!«

In zavedam se, da, če je malo, da me z njegovim pepelom povezuje samo pesem, ki vzletí in odletí, je to vendar dosti, ker je to v Trubarjevem izročilu, v izročilu njegove pesmarice in njenih sedmih izdaj.

Zavedam se, da smo skozi vso poniževalno in klavrno in ničvredno zgodovino kljub vsemu vendar imeli svojega skupnega voditelja: slovensko srce.

Tako se zdaj ojunačim in upam vprašati, kje približno je bil Trubar pokopan.

Ob stranskem vhodu sva, in ona riše poševno črto pred kamnitim pragom in pravi, da nekako tamle.

Gibi njene roke v zraku so podobni pregibanju zapestja v vodi, ko perica v nji raztaplja pralni prašek; a vendar je tudi nekaj nežnosti v njeni dlani, ki nerazložno pomirja zrak, v katerem ne bo pustila nobene sledi.

In zdi se mi neprimerno, da bom moral stopiti čez njeno poševno zračno črto; obenem pa si mislim, da pišejo viri, da je bil pokopan pred vhodom v cerkev, zdaj pa smo ob stranskem vhodu. Torej je bila cerkev nekoč zasukana drugače.

Pa nima pomena, pepel gospoda Primoža se je izgubil kakor pepel nešteti njegovih sonarodnjakov na teh zaznamovanih tleh. In tudi s tega zornega kota je gospod Primož žalostno sodoben, si mislim. In nič mi naj kdo ne očita, da vlečem na dan neprimerne primere, zakaj vsak uporablja prisposodbe po svojih doživetjih. Pa saj tudi priznam; nobene zveze ni med nalašč uničenimi telesi, katerih pepel so raztrosili po poljih in vrtovih kot umetno gnojilo, in Trubarjevim slovesnim pogrebom, na katerem je bila pričujoča tübinska univerza. Ne, nobene zveze ni. Hočem samó reči, da je tudi gospod Primož deležen usode toliko preprostih ljudi, ki so scela kakor on ljubili slovenstvo.

Tako je zdaj nazadnje res tukaj njegov Nikjerdom, kakor je rekel. »Zdaj iz *mujga Nigdirdoma pišem.*«

Ta trenutek moram nekako obiti molk, ki je prišel med naju ob mojem pogledu na lepo negovane gredice, ki jih imajo rajniki ob beli poti vzdolž cerkve; ne smem se zadrževati ob zavesti, da zelene, skrbno počesane tratice z odsotno nedolžnostjo izključujejo iz svoje srede gospoda Primoža. Moram obiti svojo zadrego, zakaj nazadnje ne gre za nikakšno sentimentalno razpoloženje do grobov; kar se tega tiče, so se moja čustva dokončno opredelila pred dvajsetimi leti, ko je od tovarišev ostajal samo težak dim, ki ga je veter nosil nad našimi glavami. Ne, ne gre za sentimentalnost, ampak za preprosti občutek krivice.

Ko pa je takó zgovorna, da je, kakor da se že dolgo pozna, naj mi rajši kaj pove o Derendingencih, o sožitju med protestanti in katoličani.



Pa pravi, da gre vse kakor po olju. Nobenega trenja ni. Protestanti bi bili pravzaprav v večini, ko se ne bi po vojski preselilo k njim toliko beguncev. Takó je pol teh, pol onih. Dober poldrug tisoč duš za vsako cerkev. Pa živijo zares po bratsko. Ponekod si grejo celó takó na roko, da protestantski mašnik pokoplje katoliškega mrliča, če je katoliški duhoven odsoten. In narobe.

Lepo. In sem zelo vesel zavoljo te bratske ljubezni, v duhu pravega humanizma se razvija. Vendar mi je obenem tudi žal za gospoda Primoža. Takó se mi zdi, kakor da so se sadovi njegove vneme nekje spridili in je nad vse legla brezoblična sivina, ki je kot nizka megla uravnala sveto bojišče.

Potem me sprejme odmaknjenost osamljenih ulic; samó izza vogla se za trenutek prikaže pujsek, se hitro nasadí na vse štiri, odskoči in spet izgine.

Nečesa pa mi manjka. Zdi se mi, da je bila moja turistovska radovednost preveč razbita, v zadnji analizi premalo obvezna. Najbolje bo, si pravim, da ustavim vozilo pred prenočiščem in v zbranosti poletne noči poiščem način, kako naj navežem tesnejše stike z gospodom Primožem.

A v lepi jedilnici, ki je prav gotovo menza za stalne goste, me gospodinja v belem predpasniku skoraj nahruli, kakor da bi moral že od zdavnaj vedeti, da za priložnostnega gosta ni vstopa v njene izbrane prostore.

Ko spet vžigam, si mislim, da je njen obraz podoben obrazu čarovnice bratov Grimmov, tiste čarovnice, ki je hotela potisniti v peč malo Gretel, a je potem Gretel potisnila njo vanjo.

Obenem si mislim, da bom moral raziskati, če imajo tudi drugi narodi pravljice, v katerih potiskajo ljudi v žareče peči; pa tudi to, če si tudi drugod deklice kakor Gretel, ko se stara peče na žerjavici, zatisnejo ušesa, da ne bi slišale kričanja. Stvar je vsekakor vredna raziskave.

A naj bo, pojdiva za zdaj v Tübingen, pravim svojemu jeklenemu konjičku; spala bova v campingu in ponoči poslušala, kakó se bo reka premikala pod nevidnimi, sklonjenimi vrhami. Še poprej pa bova gotovo srečala v eni od tesnih uličic gospoda Primoža s krtačnimi odtisi pod pazduho; in vem, da mi ne bo odrekel, če se bom ponudil, da ga pospremim.

Poletje 1964

Iz popotnih zapiskov